

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА І ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У розділі подано аналіз наукової літератури щодо: впливу процесів глобалізації на світову систему університетської освіти; національної університетської освіти в умовах перехідної економіки; нерівномірності розвитку регіональних систем університетської освіти в Україні; розвитку університету як інноваційного навчального закладу, що характеризує проблеми, які притаманні університетській освіті сучасної України. За результатами критичного висвітлення здобутків вчених у попередніх наукових працях окреслена сфера питань, що залишилися невирішеними, та визначено місце дослідження у розв'язанні означеної проблеми.

1.1. Процеси глобалізації і світова система університетської освіти

Загальновідоме твердження, що капітал, на якому кожне суспільство базуватиме своє майбутнє, складається зі знань, які воно використовує, та освітньої системи, здатної розширювати і передавати ці знання. Всесвітній процес глобалізації дедалі розширює суперечність між новими вимогами, що висуваються “суспільством знань”, чи “інформаційним суспільством”, і застиглістю основних освітніх систем, через які ці знання здобуваються [503, с. 206]. Празерт Чіттиватананонг визначає глобалізацію “як вільний потік у глобальному масштабі інформації, товарів, послуг, капіталу, технологій, цінностей і культур” [123, с. 11].

Для сьогодення України, як і всього світу, на що звертає увагу О.Г. Білорус, спостерігається перехід глобалізації “зі сфери фінансів та економіки ...у сферу соціальну, гуманітарну та політичну”. При цьому слід особливо розрізняти два аспекти глобалізації. Перший – “як природний, об’єктивний процес”. Другий – “як силовий, примусовий (в інтересах “глобалізаторів”) процес” [32, с. 69].

Діяльність традиційних освітніх систем, як правило, ґрунтується на одному періоді часу, тобто на принципі “освіта на все життя”. Сьогодні все більш поширюється принцип здобування “освіти впродовж усього життя” [67].

У Меморандумі з навчання протягом усього життя, підготовленому Комісією Європейського співробітництва та прийнятому у Брюсселі 30 жовтня 2000 року, пропонується шість ключових ідей [185, с. 11-19].

Ключова ідея 1: Нові базисні вміння для усіх.

Мета: Забезпечити загальний і постійний доступ до навчання для отримання та поновлення навичок, які необхідні для довготривалої участі у суспільстві знання. Ось ці п'ять базисних вмінь: вміння працювати з інформаційно-обчислювальною технікою, іноземні мови, технічна культура, підприємництво та соціальні навички (вміння бути більш самостійним через самоспрямованість, самовпевненість, ризикованість). Хоча слід визнати, що контури вмінь, кваліфікацій та досвіду, що потрібні на ринку праці сьогодення, постійно змінюються.

Ключова ідея 2: Більше інвестувань у людські ресурси.

Мета: Помітно підняти рівень інвестицій у людські ресурси для того, щоб зробити більш пріоритетним здобутком Європи – її людей.

Ключова ідея 3: Інновації у викладанні та навчанні.

Мета: Розробити ефективні методи та умови викладання і навчання для континіуму навчання протягом усього життя.

Ключова ідея 4: Цінність навчання.

Мета: Значно удосконалити засоби, за якими оцінюються участь та результати навчання протягом усього життя, особливо при неофіційному та неформальному навчанні.

Ключова ідея 5: Переусвідомлення керівництва та консультування.

Мета: Забезпечити спрощеність отримання високоякісної інформації та порад щодо можливостей навчання по всій Європі та протягом усього життя.

Ключова ідея 6: Наближення навчання до дому.

Мета: Надання можливостей навчання протягом усього життя як тільки можливо ближче до учнів, у їх власній громаді та за підтримки засобів інформаційно-обчислювальної техніки, де це потрібно.

Традиційно університети функціонують на фіксованому місці, яке залишається недосяжним для багатьох мешканців регіонів. Як правило, їх робота базується на залученні професорсько-викладацького персоналу, і при цьому нехтується внесок, який здатні зробити інші складові суспільства. Навчальний процес ґрунтується на однорідному змісті чи за освітніми стандартами, тоді як ефективна освіта повинна впроваджувати освітнє та культурне різноманіття. Переважна більшість університетів України до недавнього часу працювала на єдиному джерелі фінансування, державному фінансуванні, яке не йде у ногу зі зростаючими обсягами знань та потребами до освіти крізь усе життя, тобто зі зростанням вартості освіти.

Як зазначає Коїширо Мацуура, “мету освіти не можна далі зводити до простої передачі знань або до опанування вміннями певного фаху. Ми не мусимо забувати, що освіта буквально означає “просвітлювати”, давати змогу тим, хто вчиться, виявляти весь свій потенціал” [269, с. 43].

Міжнародний аналітичний огляд щодо стратегії розвитку освіти на порозі ХХІ століття, проведений В.К. Федорченком, свідчить, що “нові “цивілізаційні виклики” закономірно приводять більшість країн до “освітнього буму”, до хвилі глибоких реформ у системі освіти, що спостерігається в таких країнах, як США, Великобританія, Китай, країни Східної Європи, Південно-Східної Азії, Південної Америки”. Ми поділяємо висновок вченого, що “освіта як одне з основних прав людини є ключем до стійкого розвитку, миру і стабільності як у самих державах, так і у відносинах між ними, і у зв’язку з цим є необхідним засобом ефективної участі в житті суспільства та в економіці ХХІ століття, які охоплені прискореною глобалізацією” [503, с. 206].

Глобальні процеси, які охоплюють цивілізацію, найвиразніше ілюструє глобальний бум засобів зв’язку. Преса, радіо, телебачення, система Інтернет як основні компоненти мас-медіа не перестають зростати, але дуже різними темпами [90, с. 12-13]. Найвідоміший з глобальних процесів – феномен Інтернету – як

альтернативна форма отримання інформації, здобуття та поширення знань, взаємообміну виступає підґрунтям нової форми організації навчального процесу, на що звертає увагу І. Березовська [27, с. 132], і найбільш активно впроваджується в країнах з високим рівнем прибутків. Розробка нових освітніх технологій сприятиме підвищенню освітнього рівня та поширенню знань, зумовлює докорінні зміни систем освіти у всьому світі. Дослідженню процесів “технологізації освіти як історичної неперервності” розвитку освіти в Україні присвячена праця С.О. Сисоевої [369], а сучасним освітнім технологіям – О.М. Пехоти [362].

В сучасних умовах найбільш виразно проявляються дві полярні тенденції можливих шляхів розвитку цивілізації [462, с. 510-511]. Перший шлях має назву “глобалізація інформатизації”, який висвітлює позицію найбільш розвинених країн світу, перш за все так званої “сімки”, – зберегти розподіл всіх країн на три світи, відповідно до існуючого рівня розвитку. Першу групу країн утворюють держави з найвищою інформаційною фазою розвитку як постіндустріальною. Це світова еліта, яка виробляє “знання”, тобто “інформацію”, та визначає “دوزи” та засоби передачі цих “знань” всьому останньому людству. Другу групу утворюють країни, які на підґрунті переданого “знання” забезпечують виробництво матеріальних цінностей, які потрібні для забезпечення життєдіяльності всієї цивілізації. Третя група країн виробляє сировину, виконує її первинну, найбільш брудну, обробку та задовольняється мінімально дозволеним рівнем “знання” та життя.

Другий шлях має назву “глобалізація економіки”, або “концепція сталого розвитку”, який висвітлює можливість розвитку і піднесення у кожній людині інтелектуально-духовного змісту та задоволення обмежених матеріальних потреб всіх людей на планеті. Сучасний рівень науки та технологій дозволяє при існуючих на планеті ресурсах забезпечити людину належним рівнем задоволення її потреб, що втричі перевищує рівень сьогодення [462, с. 511]. Головна перешкода на шляху цього пов’язана з існуючою політичною системою у світі, засобами виробництва, що засновані на бажанні отримувати максимальні прибутки, нерозвиненістю громадського самоусвідомлення, консервативністю системи освіти та низьким

культурним рівнем основного населення, неосвіченістю та цілеспрямованим насадженням “цінностей” масової культури.

Ми цілком підтримуємо думку В.С. Соколова, що головна формула та зміст ідеології цього другого шляху – це не стільки розширення можливостей впливу на людину передової освіти, науки та культури, скільки ставлення до влади особистостей, які б максимально могли поєднувати у собі сучасне наукове знання, духовні і моральні цінності та потенціал до активних дій [462, с. 511].

Аналізуючи проблеми освіти і в Україні, і в США, М. Богачевська-Хомяк доводить їх однаковість. Дослідниця звертає увагу на загрозу “штучно знерухомити уявлення, які насправді залежать від певного історичного періоду. Наприклад, національна ідея, релігійність, порядність – поняття, які не є абсолютними, відірваними від практичних повсякденних реалій. Ніхто, проголосивши себе патріотом, не стане ним без конкретних зовнішніх ознак поведінки. Отже, проблема освіти в тому, щоб допомогти дитині осмислити існування та переваги абсолютних вартостей, не зводячи ті вартості до абстракцій, карикатур чи, що, мабуть, найнебезпечніше, – голослів’я” [36, с. 6].

На наше глибоке переконання, найголовніший потенціал, яким володіє сучасна Україна, – це духовно-інтелектуальний, сконцентрований у сферах фундаментальних наук, вищої школи та всієї системи освіти, новітніх технологіях та всіх проявах та формах культури. Крім того, це середовище, що є носієм цього духовно-інтелектуального потенціалу, яке ще здатне до самооновлення.

Сучасний університет приречений самим розвитком суспільства бути тим середовищем, що не тільки об’єднує в собі самі знання і засоби їх передачі та здобування, але і яке максимально сприяє самовиробленню та розширенню духовно-інтелектуальних можливостей суспільства [320, с. 15].

Головна формула та зміст ідеології сучасного університету – це визначення та прийняття тези, що поза наукою неможливі підготовка, навчання та формування сучасної освіченої людини, особистості та фахівця у кожній галузі людської діяльності [20, с. 27; 32, с. 77].

Ми поділяємо стурбованість В.Я. Тація, який визначає, що “розумний, поміркований консерватизм завжди був і має бути в системі освіти, яка зазнає великих змін. Можуть змінюватися політична орієнтація, політична, економічна системи, а вища школа має послідовно розвиватися” [482, с. 4].

Характеризуючи процеси, що спостерігаються у вищій школі, наведемо вислів М. Квієк, “що університет, який у сучасній формі був тісно пов’язаний з державно-політичним механізмом ХІХ ст. і який у другій половині ХХ ст. все більше залежав від загального добробуту, поступово почав змінюватися від елітарної до масової і, як зараз вважають, до майже загальної моделі участі” [184, с. 107]. Вчений підкреслює, що “глобалізація спричинила знецінення всіх національних проектів, одним з яких є заклад (національно і державно орієнтований) університету. Якщо за університетом більше не стоять ідеї нації – дух і (національна) культура, то або необхідно визначити нові ідеї, або університет буде приречений здатися на милість всеосяжній логіці захисту прав споживачів. У межах цієї логіки університет, позбавлений сучасної національної і державної місії, існує просто для “продажу” свого освітнього “продукту” як бюрократична освітня корпорація” [184, с. 117].

Як зауважує М.А. Мінаков, за приблизними підрахунками, на освіту витрачається два трильйони доларів, або одна двадцята світового валового внутрішнього продукту [320, с. 8]. Орієнтовно п’ята частина цих видатків припадає на приватний сектор. Корпоративний світ справляє небувалий вплив на систему освіти та формування її пріоритетів. Так, приватний сектор у всьому світі забезпечував освіту підручниками та оплачував навчання через місії, громадські організації чи інші канали. Слід відзначити, що, зробивши крок до комерціалізації, вищі навчальні заклади стають комерційними підприємствами з власними правами [89]. Тобто якщо уряд України в умовах економічної нестабільності та перебудови соціально-економічних відносин змушений скорочувати видатки, то це неминуче веде до послаблення прав, впливу і стимулюватиме приватний сектор. Всі заходи, що роблять вищі навчальні заклади для зростання шансів студентів на привабливу кар’єру на ринку праці, мають прямі економічні наслідки як для кожної особистості, так і для всієї держави і для міста, зокрема. Як зазначає О.Г. Білорус, переважна

більшість підприємців та політиків почали розглядати систему освіти і глобальну вільну ринкову економіку як нерозривне ціле [32, с. 77].

Національна школа спрямована на забезпечення наших національних шансів у світовому змаганні за сфери ринку. Як слушно зауважує О. Тоффлер, будь-яка освіта спирається на образ майбуття. Якщо цей образ майбуття глибоко помилковий, то його шкільна система неминуче обдурить свою молодь [487].

Система освіти України має виходити із передбачення, що потрібно знати й уміти випускникам університетів, її різним соціальним групам, у тому числі й вітчизняним олігархам, щоб постійно зростав національний валовий внутрішній продукт (ВВП). Освіта, якщо вона організована на сучасному рівні, а саме – поєднує можливість навчання на робочих місцях з впровадженням навчальних програм високого рівня, наприклад, за магістерською програмою з ділового адміністрування, Master of Business Administration (МВА), як для нового, так і для діючого персоналу кадрів, могла б значно впливати на роботу адміністрацій в Україні, “встановлювати нові, чесніші та раціональніші принципи суспільної стратифікації” [122, с. 104].

Загальний розмір видатків держави на освіту є виразним показником ставлення до освіти у суспільстві. Так, дані про державні видатки на освіту в Україні з 1995 по 2000 рік наведені у табл. 1.1 [496, с. 75]. Вочевидь тенденція фінансування закладів усе більше за рахунок інших джерел, які доповнюють державне фінансування. Експертами ЮНЕСКО визначена мінімально можлива частка видатків держави на освіту у 3,5%. У разі зменшення цієї частки, на їх думку, неминучим стане розпад інфраструктури освітянської системи.

Таблиця 1.1

Державні видатки на освіту в Україні (млн. грн.)

Показники видатків на освіту	Роки					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ВВП	54516	81519	93365	102593	127126	179952
Зведений бюджет	24302,8	34182,8	34312,7	31195,7	34820,9	38191,4
Видатки на освіту	2931,8	4006,7	5033,7	4564,2	4719,5	5522,5
У % до ВВП	5,4	4,9	5,4	4,4	3,7	3,1
У % до зведеного бюджету	12,1	11,7	14,7	14,6	13,5	14,4

У 2000 році видатки державного бюджету на 1 студента денної форми навчання у вищих навчальних закладах становили 798,4 грн., або 146,5 \$ США. Видатки на 1 студента денної форми навчання з урахуванням усіх джерел, як то державні, приватні, галузеві та підприємств, становили 1760,5 грн., або 323 \$ США [125; 496].

С.Ф. Клепко наводить дані дослідження, що провели американські вчені, “визначивши “робочий довічний заробіток” як суму заробітків за продуктивний життєвий період від 25 до 64 років... що за все своє життя випускники середньої школи можуть очікувати у середньому на заробіток 1,2 млн. дол.; володарі ступеня бакалавра – 2,1 млн. дол.; а особи зі ступенем магістра – 2,5 млн. дол. Значно вищий заробіток мають особи з докторським (phd) ступенем (3,4 млн. дол.) і професійними ступенями (4,4 млн. дол.). У 1999 році середні річні доходи становили \$ 18.900 для аутсайдерів середньої школи (dropouts) та \$ 25.900 для випускників середньої школи, \$ 45.400 – для випускників коледжів і \$ 99.300 для осіб з професійними ступенями (доктори медицини, дантисти, ветеринари та юристи). Отже, статистично підтвержене значення одержання освітнього ступеня для величини заробітків показує, що на Заході цінується не лише активна публікаційна і дослідницька діяльність без врахування наукового ступеня, скоріше остання неможлива без першого, і навпаки” [191, с. 120-121].

Згідно з даними, що наведені у табл. А.2 додатка А, кількість студентів у розрахунку на 10 тисяч чоловік населення в 1995 році у середньому в державах світу становила 143. У 2002 році в Україні кількість студентів у розрахунку на 10 тис. чоловік населення становила 348 [491], а динаміка наведена на рис. А.1 додатка А [80; 125; 491].

У відповідь на глобалізацію в усьому світі створюються консорціуми університетів, що дозволяє задовольняти потреби молоді в поширенні асортименту послуг у сфері освіти. Найефективнішим способом входження у світ дистанційного навчання університети вважають створення на базі новітніх інформаційних технологій високоякісних програм для вищої освіти. Найбільша педагогічна новація в університетах – це опора на новітні технології навчання, нові форми оцінки рівня

знань, нові інтерактивні засоби організації навчання, індивідуальна форма взаємодії, що робить дистанційне навчання привабливішим за традиційні очні курси.

Сучасна організація навчального процесу в університетах спирається на надання студентові свободи у виборі значної кількості та певної послідовності з вивчення окремих курсів. Така ж свобода вибору належить і викладачеві [123, с. 17].

В.Є. Ходаков та інші вчені звертають увагу на такі закономірності реформування освітніх систем у світовому суспільстві, які зумовлені рядом загальних причин під впливом глобальних чинників [517, с. 91-92]:

- Демографічний вибух наприкінці 40-х років зумовив у 1960-1975 рр. збільшення чисельності студентів у світі з 12 до 34 млн. [198]. За матеріалами О.В. Глузмана, “наслідком відкритого прийому у вузі є зростання контингенту студентів за останні десять років: у США, Франції – у 3 рази, у Японії, Англії – у 2,5 рази, у Німеччині – у 2 рази” [92, с. 25].

- Вибух наукової інформації призвів до того, що сучасна людина задавлена інтенсивно наростаючою лавиною нових знань.

- Ріст виробничої мобільності зумовлює динамічний характер зникнення старих та виникнення нових професій, збільшення резерву кадрів зі все зростаючою кваліфікацією, міграцію працездатного населення із сільської сфери у виробництво.

- Збільшення впливу науки і сучасної техніки на життя суспільства та окремої особистості [503, с. 211].

- Розвиток засобів масової інформації та комунікації, особливо телебачення, та новітніх форм зв'язку [90; 224].

- Збільшення вільного часу, коли людина не зайнята на виробництві за рахунок впровадження нової техніки та технологічного процесу.

- Ріст добробуту.

- Демократизація різних форм соціального життя [441, с. 183; 503, с. 209].

- Суттєве зростання середнього віку життя людей за рахунок розвитку охорони здоров'я та прогресу у медичній науці.

- Зростання загрози деформації геофізичного середовища життєдіяльності людини.
- Розповсюдження “хвороб” цивілізованого світу, поява їх нових форм, зростання злочинності серед молоді.

Наведемо загальні характеристики університету “нового типу”, або “глобального університету”. На думку Р. Мейсона, “нові” університети діють таким чином: студенти з різних країн світу мають можливість спілкуватися між собою та з викладачами; викладачі та заклади чітко заявляють про своє намагання залучити студентів з різних країн; зміст курсових матеріалів орієнтовано на інтернаціональний склад студентства; для підтримки та управління навчанням студентів з різних країн створюються організаційні та технологічні служби підтримки; навчальний процес не обмежено однією програмою та одним предметом, у ньому беруть участь більше ніж сто студентів” [603].

Безперечно, що економічні міркування є вирішальними для сучасних умов [142]. Але студентам потрібно набувати певних знань і навичок саме для того, щоб конкурувати в глобальній економіці. Крім того, кваліфікований кадровий потенціал слугуватиме країні дієвою зброєю у глобальному змаганні [119, с. 248].

Ми поділяємо думку О.П. Дем’янчук, що сучасна університетська освіта робить наголос на розвитку комунікативних здібностей, творчих задатків та пристосованості до динамічних змін. Власне, ці навички покликані слугувати перш за все економічним намірам [123, с. 15]. Тому потрібні глибокі дослідження, щоб встановити, куди ведуть нас сучасні тенденції. У нашому глобалізованому, взаємозалежному світі ці аспекти сучасної системи освіти набувають міжнародного характеру. Сьогодні освіта – це серце суспільства знань.

Як переконливо доводить Г.Е. Дейлі, економічне зростання в результаті призведе до глобальної кризи, якщо уряди не досягнуть згоди щодо рівномірного розподілу прибутків, соціальної рівноваги, захисту довкілля як для існуючого покоління, так і для нащадків [119]. Зазначений комплекс проблем вдасться розв’язати лише завдяки виваженій політиці, переходу до концепції сталого

розвитку, на першому етапі, в галузі освіти і, у подальшому, суспільства та цивілізації.

Підґрунтя концепції сталого розвитку людства, на нашу думку, було закладено ще молодим сенатором Вільямом Фулбрайтом, який започаткував найдавнішу і найміжнароднішу програму наукових обмінів США, що діє з 1946 року. Ось як М. Богачевська-Хомяк описує формування ідеї цілісності та взаємозалежності світу В. Фулбрайтом: “Розглядаючи попелище Європи й розмірковуючи, як запобігти повторення таких війн, він вирішив, що тільки вмінням думати про світ як одну глобальну одиницю людство збереже себе. Це можливо лише за умови пізнання інших суспільств” [39, с. 6].

Усвідомлення обмеженості природних ресурсів Землі та досягнення кількісної межі їх експлуатації внаслідок діяльності людства дозволяє зробити висновки про наближення розвитку цивілізації до точки біфуркації, де з високою вірогідністю можливий перехід до катастрофи у життєдіяльності людства у сферах екології, економіки та соціології. Людство змушене виробити та перейти на нову концепцію розвитку цивілізації, і такою концепцією, починаючи з 1992 року, на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро прийнята концепція сталого розвитку.

М.М. Моїсєєв у своїй “теорії універсального еволюціонізму” визначає, що “розробка такої стратегії здається найфундаментальнішою проблемою науки за всю історію людства” [326, с. 66]. Вчений визначає, що “якщо людина не знайде необхідного ключа до своїх взаємовідносин з Природою, вона приречена на загибель” [326, с. 11].

Ми поділяємо точку зору І.Р. Пригожина, що “закони рівноваги мають високу узагальненість: вони універсальні” [400, с. 54]. Закони природи, які мають всеохоплююче значення, інколи називають принципами. Розмірковування над цим привело нас до висновку про концептуальну єдність принципів сталого розвитку, індивідуалізації діяльності професіонала, безконфліктної педагогіки, педагогіки добра І.А. Зязюна [160], онтопедагогіки, чи педагогіки розвитку особистості, інвайронментальної педагогіки [343], чи педагогіки гармонії.

У дослідженні В.І. Супрун наведені такі групи рушійних сил, які зумовлюють глобальні процеси, глобальний характер перетворень [475, с. 2], у тому числі університетської освіти: “всеохоплюваність” виробничих та технологічних процесів, при цьому винахід відбувається в одній країні, розробка – в іншій, а виробництво – у третій; “робоча сила” ще на початку 70-х років почала пересуватися з країни в країну, динамічно зросла і внутрішня міграція (так, американці змінюють місце проживання в середньому 14 разів за свій життєвий цикл); “торгівельний бум”, який набуває інтернаціонального характеру; гроші змінюють свою приналежність зі швидкістю електронних сигналів, інформаційні потоки змивають усі кордони; “тотальне забруднення” оточуючого середовища і пограбування природних ресурсів торкається усіх країн; “стандартизація” споживчих смаків та переваг розповсюдження американської “масової культури” на всі континенти і всі прошарки суспільства, що призводить до нівелювання, знищення національних особливостей та рис; “розпад системи соціалізму”, крах СРСР та занепад Росії – найвагоміший прискорювач світової реструктуризації.

Наслідком виникнення та акселераційної дії зазначених рушійних сил виступає дисбаланс функціонування різних соціальних підсистем, що, в свою чергу, веде до особистісного дисбалансу. Інтенсивність та частота впливу цих рушійних сил на кожну людину істотно зростають. Її звичайні уявлення руйнуються, адаптаційні механізми не встигають адекватно реагувати на постійний потік змін, що відбувається. Людина хапається за будь-які уявлення, які здаються їй надійними та усталеними. Саме тому почала розвиватися більш повно ідея про сталий, збалансований розвиток, де головним пріоритетом виступають люди, а не цифри економічного зростання.

Глобалістика як наука XXI століття вводить у концепцію сталого розвитку два кількісних критерія [504, с. 40]: щільність потужності антропогенного навантаження на континентальну частину, що орієнтовно не повинна перевищувати 70 кВт/км² (хоча дослідження свідчать, що для сьогодення ця норма “перевищена майже в два рази”); гармонійна взаємодія людства і біосфери у необмежений за терміном час буде досягнута, “якщо відношення прибутків 20% найбільш багатих до прибутків

20% найбідніших (індекс дисгармонії суспільства) не буде перевищувати 10-15 (зараз для світу в цілому він перевищує 60!)”.

У проведеному дослідженні А. Федотов робить висновок, “що економічний ріст (усереднений по планеті) мусить бути зупинений і трансформований у гармонійний розвиток людства, тобто у процес вдосконалення самої людини, її творчих та духовних начал, у процес накопичення знання та вдосконалення технологій при квазінульовому економічному рості. Розвиток людства не має межі...” [284, с. 39]. А. Федотов ставиться “до освіти як до відображення наукової картини світу” [504, с. 41]. А у контексті нашого дослідження згадане дозволяє підтримати тезу, що “освіта – це модель наукової картини світу”.

На думку Філіпа Олтбека, “із зростанням комерціалізації вищої освіти цінності ринку здійснили вторгнення у кампус. Одним із головних чинників є зміна у відношенні суспільства до вищої освіти – воно зараз бачиться як “приватне благо”, що приносить користь тим, хто навчається або займається дослідницькою діяльністю. З цієї точки зору представляється виправданим, що користувачі повинні платити за цю послугу, як вони платять за всі інші послуги. Надання знання стає ще одним видом комерційної згоди. Основний провайдер суспільних фондів – держава – все в більшій мірі не бажає чи не може надавати ресурси, що потрібні для розширення сектора вищої освіти. Від університетів та інших навчальних закладів очікують знаходження як можливо більшої кількості джерел самофінансування. Вони зобов’язані у більшому ступені думати про себе як про бізнесові підприємства і у меншому – як про навчальні заклади” [554].

За Яном Садлаком, “відверте визнання того, що глобалізація стала постійною рисою нашого соціального, економічного та культурного простору, суттєво важливо, щоб використати те, що вона пропонує, а також запобігти небезпекам, які вона несе із собою” [614, с. 106]. Зрозуміло, що глобалізація нікуди не зникне, бо вона прийшла у регіон. Там і залишається.

На думку Джона Уррі, існує два шляхи реагування на виклик глобалізації для вищих навчальних закладів [632]. “Спроби захищати свій статус “державних” установ наштовхнуться на повне небажання слухати, і тоді можна буде очікувати нерівномірної

приватизації” та “зростання регулювання діяльності вищих навчальних закладів, що зберігається із досвідом багатьох інших галузей діяльності та видів занять”.

Процеси глобалізації зумовлюють перегляд таких фундаментальних визначень, як демократія, громадянство, свобода та політика [577], а також соціальної ролі університету [122, с. 104]. Виникнення глобального ринку, глобальної економіки та зниження ролі держави потребують врахування нових відношень між державою та університетом в епоху глобалізму [624; 636].

Процеси глобалізації зумовлюють нові технології, новий склад студентів із зростанням розбіжностей за віком, поширюється навчання вдруге тих, хто працює, та тих, хто навчається протягом усього життя. Утворюються нові провайдери вищої освіти: комерційні корпоративні університети, віртуальні університети, змішані (традиційні та віртуальні) провайдери. Спостерігаються нові та все більш глобальні і конкуруючі сподівання студентів, що орієнтовані на ринок та бажають успіху суспільства [628].

Ми погоджуємося із Шейлою Слафтер та Ларрі Л. Леслі, що “зміни, які зараз мають місце, такі великі, як зміни в академічній праці, що відбулися в останній чверті XIX століття... Глобалізація політичної економіки наприкінці XX століття дестабілізує моделі університетської професорської праці, що склалися за останні сто років” [622, с. 1]. Вчені роблять висновок, що “вища освіта як у плані навчального закладу та факультету, так і у плані його робочої сили стоїть перед обличчям змін, безпрецедентних у нашому столітті”. Наукові дослідження у галузі вищої освіти опинилися перед сполученням нової якості та нової кількості.

На думку Л.Ф. Удотової, людський розвиток визначається як “процес розширення можливостей людей вибирати шляхи і засоби підвищення якості (стандарту) свого життя” [492, с. 254]. Дослідниця спирається на міжнародний досвід, визначення, коли зміст поняття “людський розвиток є процесом розширення людського вибору і досягнення рівня добробуту людей” [594].

З урахуванням концепції сталого розвитку людства ми дійшли висновку, що під сталим людським розвитком слід вважати неперервний процес розширення можливостей для вибору людиною власних шляхів та засобів підвищення якості

свого життя за рахунок саморуху, власних зусиль та намагань, а не за рахунок поглинання невідтворюваних енергії, речовини та ресурсів, і при цьому не за рахунок та без позбавлення майбутніх поколінь задовольняти свої потреби у якісному житті.

Процес навчання триває довгий час, в який змінюються як сама університетська система освіти і навколишнє середовище, екологічні, економіко-соціальні охоплюючі системи, так і критерії оцінки та самооцінки, важливість, значущість, пріоритетність показників і сама людина, що оцінює. Тобто потрібна модель, що враховує ці зміни. Потрібна модель розвитку університетської системи освіти, що містить як суб'єкт і умови оцінки, так і об'єкт оцінки з позиції характеристик, індексу людського розвитку.

Один з можливих шляхів розв'язання означених проблем пропонує Л. Вербицька. Вчений зазначає, що “необхідне формування регіональних міждисциплінарних наукових проектів для рішення, у першу чергу, екологічних, соціальних та економічних регіональних проблем, розробки тактичних і стратегічних планів розвитку, побудови сталих моделей для прогнозів, що враховують різноманіття чинників, які впливають на стан регіональної економіки і соціальної сфери” [57, с. 22].

На університети Центральної та Східної Європи впливають: перетворення на місцях, що характерні для проблем локального, місцевого рівня; у регіоні, що почалися з 1989 року, та характерні для проблем національного рівня; більш довгострокові глобальні перетворення, що характерні для міжнаціонального рівня. Неврахування цих трьох рівнів впливу означає нерозуміння десятиріччя невдалих спроб реформувати систему вищої освіти у цій частині світу у більш широкому контексті глобальних соціально-економічних та культурних змін. Реформування університетів поза контекстом їх ролі, що з далеких часів орієнтована на державу-націю, їх місця та функції відповідно до гумбольдтівської моделі в умовах нової постнаціональної епохи глобалізму залишається суто неповним [598; 614]. У попередньому десятиріччі не зовсім вдалих реформ вищої освіти у Європі докорінно змінилося соціально-економічне середовище. Держави суттєво зменшили рівень фінансування університетів та почали реформувати державний сектор [632].

Існуючі університети, якщо бажають задовольняти потребам регіону, вимагають модернізації таким чином, щоб здобути підприємницький характер, а його адміністрація – структуру та поведінку вищого управлінського ланцюга корпорації. Зміст підприємницької діяльності університету – обслуговування регіону у взаємовигідних та прибуткових напрямках. Прикладом підприємницької діяльності може слугувати “новий” Каталонський політехнічний університет, що утворено шляхом поєднання трьох колишніх університетів [22]. Сучасний університет у регіоні підвищує культурно-освітній рівень; підвищує можливості працевлаштування; глобалізує регіон шляхом поєднання місцевих можливостей із глобальними реаліями, притягує кваліфіковані людські ресурси та підприємства, що базуються на знаннях.

Як визначає Майкл Шетток, університет для місцевої громади є “плацдармом, що поєднує її із глобальним суспільством” [619, с. 130]. Створення наукових парків та проведення прикладних досліджень, розробка інноваційних програм для бізнесу – все це перетворює університет у ядро економічного розвитку регіону. У традиційному сенсі університет перетворюється у центр збереження традицій, культурного надбання, саморозвитку обдарованої молоді.

Глобальні процеси у практиках країн світу по значимості та сутності впливу на системи університетської освіти у всьому світі висувають більше спільних, ніж відмінних, проблем перед науковцями, освітянами та студентами. Як доводить М. Богачевська-Хомяк, “проблеми в українських й американських науковців-викладачів спільні: брак часу на власну працю, незадоволення низькою платнею та рівнем навченості теперішнього суспільства... як забезпечити достатнє фінансування, рівний доступ до якісної освіти, баланс між наукою та потребами ринку, досягти соціалізації учнів як самостійних продуктивних громадян країни, не зашкодивши ані розвиткові особистості, ані єдності держави” [36, с. 6].

Прийняттям у 1999 році Болонської декларації Європа вступила в епоху глобальних перетворень національних систем освіти. Стратегічною метою цих реформ є створення принципово нової системи, яка б надала реальну можливість кожній людині здобути й поновити свої знання протягом усього життя [143].

Таким чином, нами визначені основні глобальні процеси та проблеми світового рівня саме у соціологічному аспекті сталого розвитку, що зумовлюють зміни університетської освіти [280]: глобалізація ринків праці та послуг, у тому числі навчальних; глобальний бум засобів зв'язку, масової інформації; глобалізація економіки та інформатизації; глобалізація торгівлі: гроші змінюють приналежність зі швидкістю електронних сигналів, інформаційні потоки змивають усі кордони; акселерація соціально-економічних та педагогічних процесів; інформатизація суспільства, перехід до “суспільства знань”; зміна цінностей; розширення структури університетської освіти від елітарної до масової та майже загальної, здобуття постнаціонального характеру; виникнення та поширення інноваційних освітніх технологій; розширення свободи вибору навчальних програм, форм та часу навчання; зростання: кількості студентів, наукової інформації, мобільності, добробуту, вільного часу, демократизації, середнього віку тих, хто вчиться, злочинності, антропогенного навантаження на довкілля, інтернаціонального складу студентства, різноманіття форм навчання, часу навчання, навчання впродовж усього життя, якості освіти, протиріччя між якістю освіти, що надають традиційні університети, та потребами сучасних практик, потребами людини, швидкостей; держава більше не бажає чи не може залишатися основним провайдером університетської освіти; шість ключових ідей: нові базисні вміння для усіх (інформаційні технології, іноземні мови, технічна культура, підприємництво, соціальні навички), більше інвестувань у людські ресурси, інновації у викладанні та навчанні, цінність навчання, переусвідомлення керівництва та консультування, наближення навчання до дому; адаптаційні механізми людини не встигають за цими змінами; фундаменталізація, гуманізація та екологізація, які спираються на новітні наукові уявлення про взаємодію природи та людини, співіснування людини з людиною, про загальні закони “універсального еволюціонізму”, без дотримання яких людство не має майбутнього.